

Wzorcowa wieś niemiecka – Golenhofen

Anna
RYLUKOWSKA

Niewielka miejscowość Gołęczewo, położona 15 km na północ od Poznania, licząca ok. 1000 mieszkańców, posiada ponad 40 obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego.

Historia powstania

Historia wyjaśniająca ten stan rzeczy zaczyna się na początku XX w., kiedy to w 1901 r. w drodze licytacji wykupiono z rąk polskich wieś Gołęczewo (obecnie gmina Suchy Las). Nabywcą była Pruska Komisja Kolonizacyjna, sprzedającym zaś właściciel podupadłego polskiego majątku złożonego z dworu i zabudowań gospodarczych – Zygmunt Błociszewski. Zakup ten zgodny był z polityką pruską prowadzoną od 1870 r., zmierzającą do wzmocnienia wpływów niemieckich na wschodzie Prus i osłabienia polskości. W latach 1871–1901 Komisja Kolonizacyjna wykupiła kilkaset majątków i zasiedliła je niemieckimi osadnikami. Zazwyczaj jednak działania Komisji były przypadkowe i polegały na wyszukiwaniu i zakupie okazjnych nieruchomości na licytacjach, a potem rozparcelowywaniu ich pomiędzy nowo przybyłych osadników, którzy własnym sumptem budowali swoje siedziby.

Gołęczewo zaś stanowi przykład głęboko przemyślanej realizacji urbanistycznej, na którą cesarz Wilhelm II nie szczędził środków finansowych. Całość została zaplanowana i wybudowana przez Komisję Kolonizacyjną. Nowa, wzorcowa wieś niemiecka miała pełnić funkcję propagandową – zachęcać mieszkańców zachodnich rejonów Prus do translokacji na wschód.

Po dwóch latach od nabycia wsi zatwierdzono szczegółowe plany zagospodarowania. Prace porządkowo-budowlane trwały trzy la-

ta i dopiero w 1906 r. oficjalnie zatwierdzono powstanie gminy i zmieniono nazwę miejscowości na Golenhofen.

Wieś miała być zamkniętą, samowystarczającą enklawą gospodarzy ziemskich, robotników i rzemieślników niemieckich wyznania ewangelickiego, z zabudową reprezentującą style różnych landów niemieckich. Nadzór nad pracami pełnił Paul Fischer, który zajmował stanowisko Radnego Budowlanego w Urzędzie Budowlanym Komisji Kolonizacyjnej.

Rozplanowanie wsi i budynki użyteczności publicznej

Golenhofen leżące wśród łąk, pól i lasów zaplanowano jako wieś ulicówkę. Centrum wsi wyznaczono na skrzyżowaniu dwóch ulic: jednej biegnącej na linii wschód-zachód w kierunku Chłudowa (obecnie ul. Dworcowa), przy której zaprojektowano większość nowych zabudowań gospodarczych, i drugiej położonej na linii północ-południe (obecnie ul. Lipowa/Tysiąclecia), prowadzącej do Soboty (gm. Rokietnica), przy której zachowały się resztki zabudowy folwarcznej.

Dzięki zachowaniu starej zabudowy nastąpiło płynne połączenie starej i nowej części. Drogi wysypano i utwardzono żwirem. Istniejące wcześniej aleje wysadzone głównie topolami uzupełniono nowymi nasadzeniami: wzdłuż ul. Dworcowej – śliwkami, wzdłuż ul. Lipowej/Tysiąclecia – jesionami. Pobocza wyposażono w ceramiczną instalację odprowadzającą wodę deszczową.

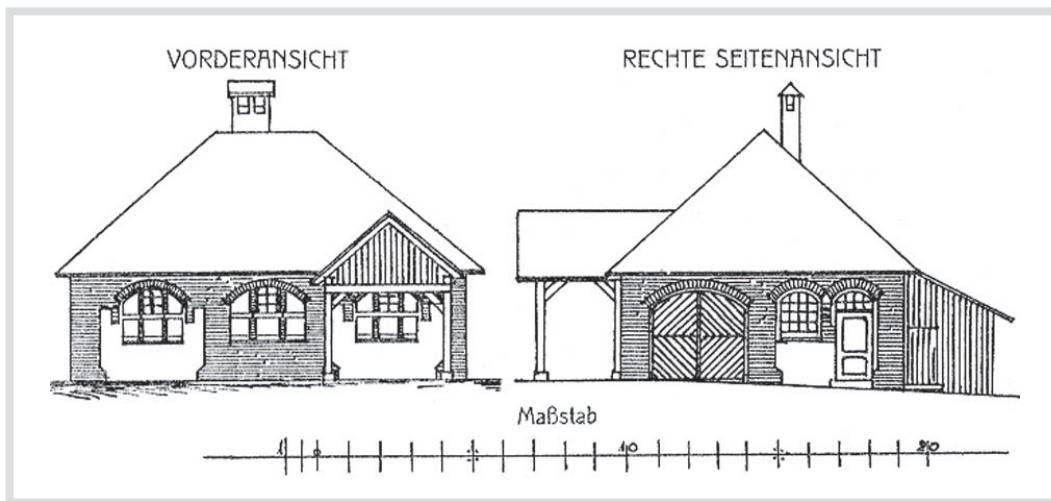
Plan Gołęczewa, 1898 r.,
Mapy Sztabowe
Zachodniej Polski
(po lewej).

Plan of Gołęczewo, 1898,
Military Maps
of Western Poland
(on the left).

Plan Gołęczewa, 1911 r.,
Mapy Sztabowe
Zachodniej Polski.

Plan of Gołęczewo, 1911,
Military Maps
of Western Poland.

łaźnia z piekarnią i remizą przy ul. Dworcowej w Gołęczewie.

Źródło: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen, [w:] Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

Public bath with a bakery and fire station at Dworcowa Street in Gołęczewo.

Source: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen, [in:] Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

Pomiędzy zabudowaniami poprowadzono wąskie drogi gospodarcze, mające na celu połączenie zagród z polami uprawnymi. Na gliniasto-piaskowej ziemi uprawiano głównie ziemniaki i żyto.

Na skrzyżowaniu ulic zlokalizowano budynki użyteczności publicznej: szkołę z salą modlitwy – tzw. kantorat, gospodę; łaźnię, piekarnię i remizę w jednym budynku i kuźnię.

Szkoła składała się z dwóch brył: dwukondygnacyjnego budynku szkolnego dla osiemdziesięciorga dzieci z mieszkaniami dla nauczycieli i z jednokondygnacyjnego obiektu, gdzie umieszczono salę gminną. Budynek pokryty był dachówką ceramiczną, posadowiony na kamiennym cokole z drewnianymi szczytami, zróżnicowanymi oknami i secesyjnym detalem architektonicznym. Obiekt zwieńczono wieżą zegarową, która nie przetrwała do naszych czasów. W piwnicy znajdowała się pralnia i pomieszczenia na węgiel. Sala modlitwy składała się z prostego ołtarza i nawy dla stu

osób. Parafia przydzielona była do Rokietnicy, jednakże mieszkający w Golenhofen pastor odprawiał tu msze co dwa tygodnie.

Przed szkołą na prostokątnym, porośniętym trawą rynku usytuowano studnię w formie domku studziennego, bogato dekorowaną

Nieistniejący dom studzienny przed szkołą, ze zbiorów Biblioteki UAM w Poznaniu.

Now non-existent house in front of the school, from the collection of the A. Mickiewicz University Library in Poznań.

Budynek szkoły przy ul. Dworcowej w Gołęczewie, stan obecny.

View of the school at Dworcowa Street in Gołęczewo, current state.

rzeźbami z dawnego parku dworskiego i sentencjami biblijnymi. Służyła ona m.in. do pojenia bydła. W 1908 r. rynek wygradzono, wykonano tam ogród, a studnia w 1919 r. została rozebrana.

Naprzeciw szkoły posadowiono gospodę „Pod Złotą Gwiazdą”, jako budynek dwuczłonowy z fasadą zlokalizowaną od strony ul. Dworcowej, z centralnie położonym szczytem zwieńczonym opływową linią i pokrytym własnym dwuspadowym dachem. Obiekt pokryty jest mansardowym dachem z dachówką ceramiczną – karpiówką. Elewacje ozdobiono różnorodną stolarką okienną oraz detalem architektonicznym. W gospodzie mie-

ściły się pokoje hotelowe, piwiarnia i winiarnia, w bocznym skrzydle znajdowała się sala widowiskowo-taneczna. Do budynku przylegał ogród, a na tej samej działce pobudowano również maszyną stodołę. Całość okalał niski urokliwy płot złożony z ceglanej tynkowanej podmurówki i wzniesionych w tej samej konstrukcji przesł wypełnionych drewnianym ogrodzeniem.

To właśnie w tym budynku w 1905 r. odbyły się uroczystości związane z zakończeniem prac budowlanych i rozpoczęciem działalności nowej osady. Na uroczystości przybyli przedstawiciele rodziny cesarskiej oraz zaproszeni dziennikarze z całej Europy, którzy mieli

Gospoda „Pod Złotą Gwiazdą” przy ul. Dworcowej w Gołęczewie, ze zbiorów Biblioteki UAM w Poznaniu.

Tavern “Under the golden star” at Dworcowa Street in Gołęczewo, from the collection of the A. Mickiewicz University Library in Poznań.

Gospoda „Pod Złotą Gwiazdą”, fotografia z 2015 r. Fot. A. Ryłukowska.

Tavern “Under the golden star”, photo from 2015. Photo by A. Ryłukowska.

Plan gospody „Pod Złotą Gwiazdą”.

Źródło: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen* [w:], *Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

Floor plan of the tavern “Under the golden star”.

Source: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen* [in:], *Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

opiewać w rodzimej prasie zwycięstwo niemieckiego ducha na ziemiach wschodnich Prus.

Nieopodal, na zachód od gospody, za skrzyżowaniem zlokalizowano wielofunkcyjny budynek mieszczący: łaźnię, piekarnię z piecem chlebowym, narzędzia gaśnicze, w tym wóz strażacki, wagę towarową. Obiekt pokryto dachem czterosпадowym, wzniesiono na fundamencie z kamienia polnego, ściany wykonano jako ceglane, miejscami tynkowane dekoracyjnie, od strony ulicy dobudowana była drewniana wiata oraz szopa na węgiel. Budynek pełnił ważną funkcję integracyjną dla miejscowej ludności. Dzięki piecowi chlebowemu łatwo można było nagrzać dwa bojlerzy gorącej wody, którą wykorzystywano w łaźni. Było tam też miejsce dla głębokiego kotła do gotowania prania i kąta do przygotowywania przetworów wędzonych.

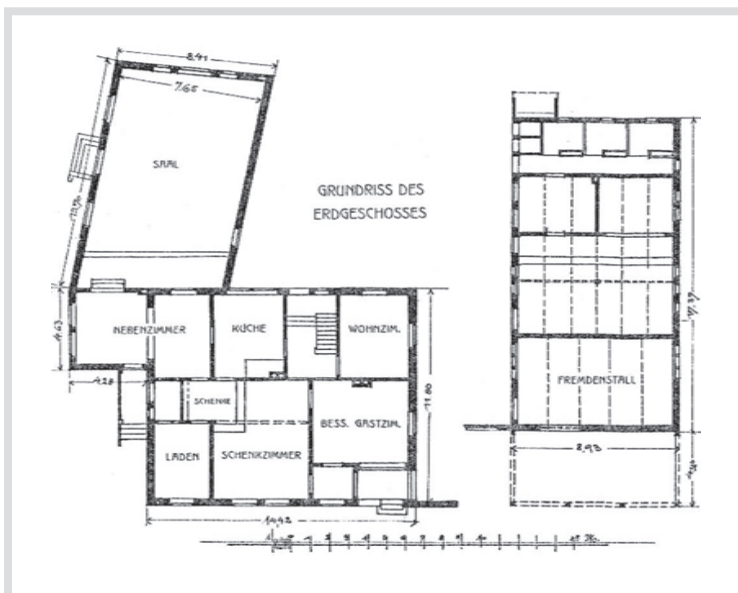
Przy ul. Tysiąclecia wzniesiono kuźnię, która nie zachowała się do naszych czasów. Na dwóch przeciwległych krańcach ul. Dworcowej założono cmentarz oraz wybudowano stację kolejową.

Nowi gospodarze i ogólne zasady budownictwa

Pierwsi osadnicy napływali już od 1902 r., a do końca 1906 r. wieś zamieszkiwało 41 rodzin. Warunki kredytowe były bardzo korzystne, jednak nowi mieszkańcy musieli spełniać wyszukane kryteria, aby uzyskać możliwość osiedlenia się we wzorcowej wsi. Przede wszystkim musieli być ewangelikami niemieckiego pochodzenia. Ponadto zwracano uwagę na dotychczasowe miejsce zamieszkania – preferowani byli osadnicy z odległych regionów jako mniej podatni na polonizację. Pierwszeństwo dostali przedstawiciele typowych wiejskich rzemiosł: kowal, stelmach i piekarz.

Przy planowaniu budynków mieszkalnych zwracano uwagę na ich funkcjonalność oraz, w miarę możliwości, obniżenie kosztów budowy. Gospodarze przybywający z różnych zakątków kraju zaczynali wszystko od nowa i nie dysponowali wielkimi zasobami finansowymi. Całość założenia pochłonęła ok. 443000 marek, a koszt jednej zagrody wahał się od 9000 do 12000 marek.

Teren o wielkości 623 ha podzielono na: 5 małych gospodarstw (do 2,5 ha), 6 średnich (od 5 do 10 ha), 8 większych (od 10 do 15 ha) i 22 duże (od 15 do 20 ha).

W 1908 r. w Golenhofen było 33 kolonistów gospodarzy, 12 rzemieślników i 20 robotników. Przeważali reemigranci ze Sławonii i Bośni, ponadto były tam rodziny z Badenii, Śląska, Saksonii, Brandenburgii, Galicji i Kongresówki.

Obiekty wznoszono w konstrukcji fachszytywowej, w różnych stylach niemieckich landów: westfalskim, badeńskim, dolnosaksońskim, turyńskim i łużyckim. Przeważały typy turyńskie i dolnosaksońskie. Domy utrzymywano w barwach Prus: białoczerwono-czarnych.

Dom w stylu łużyckim przy ul. Dworcowej w Gołęczewie. Fot. A. Rylukowska.

Lusatian style house at Dworcowa Street in Gołęczewo. Photo by A. Rylukowska.

Tynki były zróżnicowane fakturowo, elewacje zdobiono niekiedy motywami secesyjnymi lub biblijnymi cytatami nad drzwiami.

Izby mieszkalne były obszerne, zdobione jasnymi kolorami, z dużymi piecami glazurowanymi, utrzymanymi w ciemnych barwach. Do zabudowań doprowadzono bieżącą wodę z napędzanego silnikiem wiatrowym zbiornika wodnego położonego na obrzeżach wsi, która została również skanalizowana.

Zazwyczaj budynek mieszkalny stanowił jedną bryłę z oborą dla 8–10 krów. Stajnie budowano osobno w głębi podwórza. Dzięki zastosowaniu takich rozwiązań zwiększono termoizolacyjność oraz ograniczono możliwość wystąpienia pożaru w części mieszkalnej, bowiem stodoła – obiekt najbardziej łatwopalny – lokowana była jako budynek wolno stojący w głębi podwórza, a nie w zwartej zabudowie wsi.

Ciekawym przykładem założenia gospodarczego jest położony tuż obok szkoły budynek nawiązujący swą formą do domów tkaczy łużyckich, z oszalowaną drugą kondygnacją części mieszkalnej, pierwszą zaś ujętą od zewnątrz w arkadowe łuki drewniane. Jest to konstrukcja przysłupowa, tzn. parterową część mieszkalną tworzy „skrzynia” wybudowana zazwyczaj w konstrukcji zrębowej, dru-

gą kondygnację, zbudowaną w konstrukcji ryglowej, utrzymującą tzw. przysłupy, które oplatają parter od zewnątrz i tworzą arkady, zaś część gospodarcza jest murowana. Taki system pozwalał uniknąć przenoszenia drgań krosien do części mieszkalnej. Budynek zachował się w praktycznie niezmienionej formie do dziś.

Innym ciekawym przykładem obiektu zachowanego w prawie niezmienionej formie jest budynek podcieniowy położony w centrum wsi, przy skrzyżowaniu dwóch głównych ulic. Parterowy budynek mieszkalny z dachem dwuspadowym tworzy jedną całość z budynkiem gospodarczym, stodoła znajduje się w głębi podwórza. Część mieszkalna obiektu usytuowana została szczytem do ulicy. Przed nią wysunięty jest wielosłupowy podcień, natomiast część gospodarcza posadowiona jest kalenicowo.

Mimo prób utworzenia wzorcowej wsi, życie wewnętrzne nacechowane było konfliktami interpersonalnymi pomiędzy reemigrantami a osadnikami z głębi Prus. Po I wojnie światowej Niemcy osadnicy dostali możliwość przyjęcia polskiego obywatelstwa i pozostania. Do wybuchu II wojny światowej zostało 17 osadników, ale większość Niemców sprzedała swe gospodarstwa Polakom.

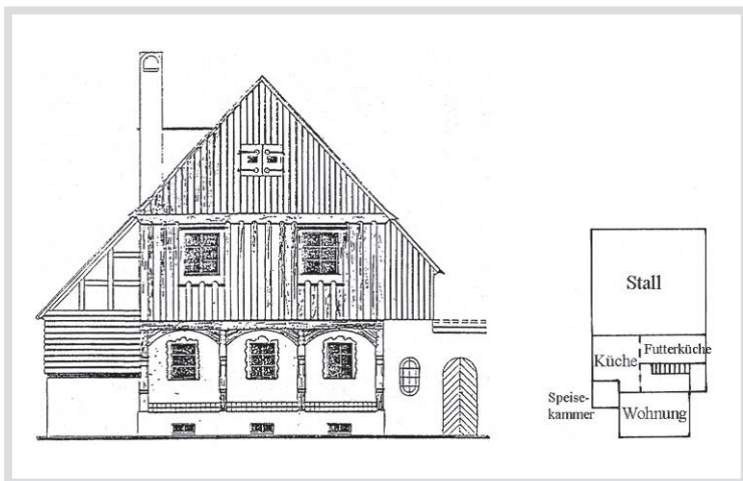
Życie w międzywojniu toczyło się utartym rytmem. Nadal funkcjonował zajazd, rozpoczęła działalność Ochotnicza Straż Pożarna oraz Kółko Rolnicze. W 10. rocznicę odzyskania niepodległości ufundowano figurę Najświętszej Marii Panny Królowej Korony Polskiej i ustawiono ją przed szkołą. W czasie II wojny światowej Polaków wysiedlono z ich domostw, ale większość powróciła w 1945 r.

Po 1945 r.

Brak należytej ochrony konserwatorskiej oraz szacunku wobec dziedzictwa niemieckiego sprawił, że przeprowadzono wiele samowolnych prac budowlanych, które mocno zubożyły historyczną substancję zabytkową. Ponadto, w latach 70. XX w. zaczęto zabudowywać wieś

Dom w stylu łużyckim przy ul. Dworcowej w Gołęczewie.

Źródło: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen* [w:], *Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

Lusatian style house at Dworcowa Street in Gołęczewo.

Source: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen* [in:], *Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

Budynek podcieniowy przy ul. Lipowej w Gołęczewie.

Źródło: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen [w:], Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

Arcaded house at Lipowa Street in Gołęczewo.

Soruce: V. Jakobi, *Das Musterdorf Golenhofen in der Provinz Posen [in:], Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

pseudomodernistycznymi budynkami o prostopadłościennym bryle i płaskim dachu, które nie komponują się z istniejącą zabudową. Pogłębiło to chaos urbanistyczny. Z zabudowy folwarcznej, będącej świadectwem historii miejscowości przed osadnictwem niemieckim, prawie nic nie przetrwało do naszych czasów. Wyjątek stanowią dwa budynki przy ul. Krętej, mocno już zdeformowane, które są najprawdopodobniej skrzydłami dawnego dworu, oraz budynek z kamienną okładziną przy ul. Tysiąclecia. Należy zadbać o to, by te dwa relikty zachować dla potomnych i przywrócić im pierwotną formę.

Centrum wsi nadal stanowi skrzyżowanie ulic Dworcowej i Tysiąclecia. Budynek dawnej łaźni, do tej pory nieużytkowany, ma zostać wyremontowany z zachowaniem historycznej bryły i odtworzeniem, w miarę możliwości, elewacji.

Planowane jest zagospodarowanie obiektu na siedzibę Stowarzyszenia Gospodyń Wiejskich. Zajazd wraz z salą widowiskową nabył prywatny inwestor, który również pragnie przywrócić obiektowi dawną formę i świetność. Wszystkie ww. zmiany dobrze wróżą wsi, która potrzebuje tętniącego życiem centrum sprzyjającego integracji społecznej. PKP przekazały na rzecz gminy niewielki, ale urokliwy budynek dworca kolejowego. Planowane jest wyremontowanie obiektu i zaadaptowanie go na posterunek policji dla dwóch pracowników oraz na poczekalnię dla podróżnych.

W 2002 r. uchwalono miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego ze szczególnymi zapisami dotyczącymi ochrony dziedzictwa kulturowego, które regulują parametry nowej zabudowy w tzw. strefie ochrony konserwatorskiej i ekspozycji.

Budynek podcieniowy przy ul. Lipowej, stan obecny.

Arcaded house at Lipowa Street, current state.

Skrzydła dawnego dworu (?) przy ul. Krętej w Gołęczewie.
Fot. A. Rylukowska.

Wings of the former manor house (?) at Kręta Street in Gołęczewo.
Photo by A. Rylukowska.

Najważniejszymi postulatami konserwatorskimi są: zachowanie i przywrócenie oryginalnej formy budynkom z dawnego folwarku (prawdopodobnie skrzydeł dworu), rewitalizacja centrum wsi – remont i nadanie odpowiedniej funkcji użytkowej dawnej gospodzie, łaźni i stacji PKP, odtworzenie historycznej szaty ul. Dworcowej poprzez renowację ogrodzenia, furtek, zieleni, kolorów tynków i dachów.

Zabudowa wsi stanowi „zmaterializowany katalog zabudowy wiejskiej z początku XX w. w państwie pruskim” oraz świadectwo historii

epoki rządów pruskich na ziemiach polskich. Z tego względu Gołęczewo zasługuje na uwagę badaczy oraz objęcie szczególną ochroną konserwatorską.

Bibliografia

Bajer M., *Gołęczewo wieś z zabudową szachulcową*, [w:] *Kronika powiatu poznańskiego* nr 2, Poznań 2011.

Jakobi V., *Das Musterdorf Golenbofen in der Provinz Posen*, [w:] *Heimatschutz und Bauerndorf Zum planmäßigen Dorfbau im Deutschen Reich zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berlin 2003.

Jakóbczyk W., *Kolonizatorzy i bakatyści*, Poznań 1989.
Koncepcja architektoniczna adaptacja obiektu stacyjnego Gołęczewo, autorstwa jednostki projektowej Autorska Pracownia architektoniczna – Jacek Bułat z września 2016 r.

Piotrowski J., Skierska I., *Studium historyczno-prze-strzenne. Gołęczewo*, archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, Poznań 1992.

Anna Rylukowska

*Wydział Powiatowy Konserwator Zabytków
Starostwo Powiatowe w Poznaniu*

Wizualizacja dworca Gołęczewo, wł. Urzędu Gminy Suchy Las.

Visualization of the Gołęczewo railway station, property of the Suchy Las Commune Office.

Dworzec w Gołęczewie, stan obecny.

Railway station in Gołęczewo, current state.

Arcaded house at Lipowa Street.
Budynek podcieniowy przy ul. Lipowej.

Golenhofen – a model German village

Anna
RYLUKOWSKA

Gołęczewo (Suchy Las commune), a Polish village with history dating back to the 14th century, was bought out by the Prussian Settlement Commission in 1901 and designated for the construction of a model German village.

The building works were directed by Paul Fischer. Within 5 years a very modern village was built from scratch, in which more than 40 households and public utility buildings were located. The village was supposed to be a closed German enclave, which could only be inhabited by German settlers from Prussia or returning Protestant emigrants.

The new part of the village was established south of the old farm estate, as a linear settlement with the majority of the buildings situated along the Dworcowa street. The village centre was established at the intersection of Dworcowa and Tysiąclecia/Lipowa streets. A market square was created there, with a school, a tavern on the opposite side, and a public bath and a smithy located nearby. All the buildings were erected in the “fachwerk” building method, in the style of the various German States, to ensure that the settlers felt „at home” and to spread the ideas of the Prussian State in the Polish lands also in this way. The territory of 623 hectares was divided into: 5 small farms (up to 2.5 hectares), 6 medium-sized farms (5–10 hectares), 8 larger farms (from 10–15 hectares) and 22 large farms (15–20 hectares). A typical homestead consisted of a residential building which had an attached farm building – a cowshed, and a barn located deeper in the plot. The facades were decorated in the colors of Prussia, i.e. black-white-red. The village was equipped with a water supply and sewage system.

The village constitutes a “materialized catalog of early 20th century rural buildings in the Prussian state”. In the postwar years new objects began to be erected in the village. Pseudo-modernist cubes with flat roofs disrupted the character of the village and introduced planning chaos, while historical buildings were subjected to unauthorized reconstructions.

In 1980 the majority of the historic buildings were entered into the register of historic monuments, and in 2002 a local area development plan was adopted, with provisions concerning the protection of cultural heritage. The most important conservation proposals include: the preservation and restoration of the previous form of the buildings from the former farm estate (probably the wings of the manor house), the revitalization of the village center – renovation and assignment of appropriate utility functions to the former tavern, former public bath and the railway station, restoration of the historical architecture of the Dworcowa street through the recreation of the fences, gates, greenery, colors of facades and roofs.